

GRAMATIKALIZACIJA NEDOLOČNEGA ČLENA V SLOVENŠČINI

Helena BAŽEC

Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije, Titov trg 5, 6000 Koper, Slovenija
e-mail: helena.bazec@fhs.upr.si

IZVLEČEK

Cilj pričujočega članka je prikazati gramatikalizacijo nedoločnega člena v pogovorni slovenščini na podlagi nekaterih jezikov, v katerih se je ta proces že odvil in je bil v preteklosti preučevan ter podrobneje opisan s pomočjo točno določenih stopenj in parametrov, ki so univerzalni in medjezikovno primerljivi. Kot osnova za raziskavo so bili izbrani različni jezikovni konteksti, in sicer primeri iz Slovarja slovenskega knjižnega jezika (SSKJ), zgledi zbrani in predstavljeni v predhodnih študijah ali najdeni s pomočjo iskanja po besedilnemu korpusu pisane in govorjene slovenščine Nova Beseda ter kompetenca informatorjev, ki so rojeni govorci slovenskega jezika. Na podlagi zbranega materiala sta bili opravljeni kvalitativna in kvantitativna analiza, ki sta dokazali, da je glavni števniki en v slovenščini pričel prej omenjeni proces, vendar ga še ni zaključil. Sklepi nam povejo, da je nenaglašena oblika en posebna naslonka, ki zaseda točno določeno pozicijo znotraj sintagme, to je prvo proklitično pozicijo, in se torej ne ravna po Wackernaglovemu pravilu, kakor tudi se ne piše skupaj z gostiteljem.

Ključne besede: gramatikalizacija, nedoločni člen, naslonke, Wackernaglov položaj, slovanski jeziki

GRAMMATICALISATION OF THE INDEFINITE ARTICLE IN SLOVENE

ABSTRACT

This paper aims to present the grammaticalisation of the indefinite article in spoken Slovene, based on the languages in which this process has already been completed and from which it is possible to deduce various verifiable stages and processes. Numerous linguistic contexts were taken as the empirical basis, such as examples drawn from the Great Dictionary of the Slovene Language (Slovar slovenskega jezika in addition to SSKJ), examples gathered in previous studies or obtained by consulting the Slovene corpus of the written and spoken language (Nova Beseda) or the competence of Slovene native speaker informants. Qualitative and quantitative analyses were conducted based on this material to prove that the cardinal numeral en 'one' has undertaken this same process, but is currently at an intermediate stage. The conclusion is that the weak form of en is a special clitic which occupies the first proclitic position and as such does not obey Wackernagel's law and does not compact with its host (as in univerbation).

Key words: grammaticalisation, indefinite article, clitics, Wackernagel's position, Slavic languages

UVOD

Naravne jezike, ki so produkt spontanega razvoja v vseh človeških kulturah, moramo obravnavati kot žive organizme in torej kot same po sebi spreminjajoče in nestabilne že po definiciji. Ta njihova lastnost se kaže tudi v besedišču, saj se neprestano pojavljajo novi elementi. Mehanizmi, ki vodijo do takih inovacij, so raznoliki, vendar se bomo v tem članku posvetili enemu od mnogih univerzalnih aktivnih principov v jezikovnem razvoju, to je gramatikalizaciji. Pod drobnogled bomo vzeli prehod besede *en* iz števnikar v nedoločni člen na primeru slovenščine, saj ta jezikovni premik sledi medjezikovno primerljivim stopnjam in ga lahko zato dokažemo s pomočjo jezikov, v katerih se je že odvil v preteklosti in ki imajo danes v slovnica uradno priznani nedoločni člen. V tem kontekstu bomo skušali dokazati, da se mnogotere jezikovne spremembe ne dogajajo *ex nihilo*, pač pa je njihova narava sistematična in motivirana.

Heine in Kuteva (2005) trdita, da lahko jezikovni stiki sprožijo ali pospešijo spremembe v enem od jezikov, v kolikor na določenem območju v daljšem časovnem obdobju do medjezikovnih stikov pride. Na geografskem območju Slovenije, ki je bila v preteklosti izpostavljena različnim jezikovnim interferencam, med katerimi tudi vplivu italijanščine in nemščine (jezika, ki sta nasprotno od slovenščine že razvila nedoločni člen), bi lahko to vplivalo na proces gramatikalizacije nedoločnega člena. V skladu s Heine in Kutevo (2005) naj bi bila v ta proces vpletena tako jezik, ki izvaja vpliv na drugega in ima torej vlogo sprožilca [trigger] procesa, kot tudi jezik, ki je podvržen temu procesu in se torej spreminja pod njegovim vplivom. Po tem, ko prvi jezik povzroči pričetek gramatikalizacije, pa se v kasnejših fazah razvoja sprememba uravnava na podlagi principov in zakonitosti, ki so inherentni drugemu jeziku. Ramat (2010) kot primer gramatikalizacije, ki je posledica dolgo trajajočega zgodovinskega jezikovnega stika z nemščino ali italijanščino, navaja tudi rojstvo člena v slovenskem jeziku. V ta namen je zapisala, da

razvoj členov (...) je proces, ki je skupen vsem jezikom sveta in čeprav je pomen njegovega vpliva z vidika geografske bližine na splošno zelo šibek, pa dejstvo, da je ta tip gramatikalizacije prisoten v sosednjih jezikih, veliko povečuje verjetnost razvoja preko stika. (Ramat, 2010, 8)

Diahroni pregled

Preden se podamo na zahtevno pot rojstva členov, je potrebno opraviti krajši ekskurz in posvetiti nekaj besed statusu, ki ga ima raba besede *en* v vlogi člena v sodobnem slovenskem knjižnem jeziku, torej kako je prikazan v slovnici in slovarju. V knjižni slovenščini je raba oblike *en* s skladijsko distribucijo, ki se le delno prekriva s tisto števnikar, vendar pa ima različno pomensko in pragmatično funkcijo ('(fonološko) šibki en'),¹ označena kot slovnico nepravilna in torej ni dovoljena. Veljavna normativna slovnica (Toporišič, 2000) je prepovedala njegovo rabo in jo omejila samo na govorni diskurz. Vendar pa se je ob rojstvu slovenskega jezika v šestnajstem stoletju Primož Trubar (Bažec, 2008) te oblike na široko posluževal, v kasnejših obdobjih pa je bila njena raba v standardni slovenščini prepovedana.

Najprej se je s to jezikovno dilemo ukvarjal Adam Bohorič, avtor prve slovenske slovnice *Arcticae Horulae*, ki je izšla leta 1584. Sodeč po njegovem mnenju naj bi raba *en* v vlogi nedoločnega člena v pogovornem jeziku zgolj kalk iz nemškega jezika.² V devetnajstem stoletju je Jernej Kopitar pritrnil Bohoričevi hipotezi in zapisal, da je raba člena v slovenščini rezultat neposrednega vpliva nemščine s sledečimi besedami: »Ne naše narečje, le naši nekronani pisatelji germanizirajo«³ (Kopitar, 1808).

Zatem so puristične tendence jezikoslovcev v prvi polovici devetnajstega stoletja dokončno postavile osnove, na katerih še danes sloni uradna slovenska slovnica.⁴ Na podlagi teh tendenc je bil šibki *en* izločen iz učenega jezika, ker so ga, napačno, obravnavali izključno kot plod 'tujega' vpliva.

Naj pa na tem mestu vseeno opomnimo, da obstaja tudi slovnica iz leta 1956, avtorjev Bajec, Kolarič in Rupel, iz katere je razvidno, da ima raba člena v narečju ključno vlogo pri ločevanju med določno in nedoločno obliko pridevnika. Avtorji v ta namen pišejo:

Kadar ti raba določne pridevniške oblike dela pregla-vice, si pomagaj z narečjem! Ako v domači govorici praviš »en« len fant, potem imaš opraviti z nedoločno obliko, kadar pa bi rekel »ta« len fant, gre za določno obliko. (Bajec, Kolarič, Rupel, 1956, 118)

Ta izjava, navedena v uradni slovenski slovnici, predstavlja pomemben precedens in nezanemarljiv dokaz, ki opravičuje postopno legitimiranje rabe šibke oblike *en*. Sam Kolarič (1960, 196) meni, da ne obstaja noben opravi-

1 Od tu naprej bomo to rabo *en* opisovali kot 'šibki en' zaradi prozodičnih lastnosti, ki jih je pridobila v procesu gramatikalizacije.

2 "in latina lingua, articulum usus revera non est, neque etiam esse debet, in Slavonica & Carniolanis, fit id solum Germanicae linguae prava imitatione, et non necessitatis causa: siquidem omnia plane et significanter sine articulo efferri possunt" (navedeno v Kopitar, 1808, 214–215).

3 "Nicht unser Dialekt, nur unsere ungeweithen Schreiber germanisieren".

4 "Do tega stanja je došel, kakor nas uči M. Orožen, po "zaslugi" R. Ravnikarja, oz. kot vemo zaradi prevelike puristične vneme začetka 19. stoletja, ko so naši preroditelji izganjali iz slovenskega knjižnega jezika po nemškem uporabljeni člen, pa so pri tem zavrgli še slovenskega". (Toporišič, 1978)

čljiv razlog, zakaj se ne bi v knjižni slovenščini uzakonila raba šibkega *en* s takim pomenom in distribucijo, kot ju zasledimo v govornem diskurzu.

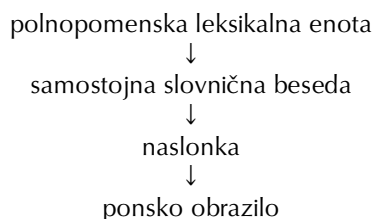
Ne glede na take inovacije pa je v najnovejših slovenskih slovnica (Žagar, 1987; Toporišič, 2000) prevladal normativni in ne deskriptivni pristop, ki izključuje šibki *en* kot skladijskega predstavnika nedoločnosti iz procesa kodifikacije in ga tako omejuje izključno na pogovorni jezik in narečja.

Načrtovanje raziskave in zastavitve ciljev

Govorjeni diskurz je v nasprotju s pisano knjižno slovenščino okarakteriziran z rabo šibkega *en*, ki v veliki meri odseva rabo nedoločnega člena v tistih jezikih, ki so razvile to besedno vrsto. Iz tega razloga je bil izbran kot izhodišče za kvalitativno in kvantitativno analizo slovnice kategorije nedoločnosti.⁵ Analizirani so bili številni jezikovni konteksti, med katerimi naj omenimo primere navedene v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ), zglede navedene v predhodnih raziskavah, pridobljene s poizvedovanjem v slovenskem korpusu pisane in govorne besede (*Nova Beseda*) in kompetence informatorjev, katerih materin jezik je slovenščina. Namen članka je torej pregledati glavne stopnje, ki so bile evidentirane v procesu gramatikalizacije, in dokazati, da se šibki *en* že spreminja iz števnik v nedoločni člen in se na tej poti v trenutni stopnji razvoja nahaja v fazi naslonke.

TEORETSKA IZHODIŠČA

Gramatikalizacija je večstopenjski proces, ki je tipičen za razvoj vseh jezikov, na podlagi katerega samostojna leksikalna enota postopoma pridobiva novo slovnico funkcijo po vnaprej določenih stopnjah. V tem procesu polnopomenska slovarska enota izgublja najprej pomeno avtonomijo, nato oblikoslovno in skladijsko avtonomijo, sledi ji izguba fonološke avtonomije in nazadnje postane odvisna slovnica kategorija. Najzgodnejše predstavlja ta proces shema, ki jo navajata Hopper in Traugott (1993, 7; 2003, 7):

Leksikalne enote, pri katerih se gramatikalizacijski proces prične, praviloma pripadajo besednim vrstam, pri katerih je možno tvoriti neologizme, kot na primer samostalnikom, pridevnikom ali glagolom; slovnice besede pa so del besednih vrst, ki so zaključene in ne dodajajo na novo nastalih besed v svojo kategorijo. Drugi skupini pripadajo vezniki, zaimki, členi in seveda ponska obrazila, naslonke itd. (Hopper, Traugott, 1993, 4). Med najpogostejšimi zglede gramatikalizacije se omenjajo tudi prehod števnik *en* v nedoločni člen (Croft, 2000, 157), ki je bil že preučevan v različnih jezikih, med katerimi naj omenimo angleščino (Traugott, 1982, Hopper, Martin, 1987), italijanščino (Renzi, 1976a; 1976b), španščino (Lapesa, 1975, Pozas Loyo, 2009) ter ruščino (Ionin, 2007).

Ko želimo ugotoviti stopnjo gramatikalizacije določene besede, se moramo posluževati oprijemljivih in preverljivih kriterijev, ki so povzeti v Tabeli 2. S predpostavke, da se v primeru šibkega *en* omenjeni proces že odvija, je potrebno identificirati stopnjo, na kateri se trenutno nahaja. Potrebno pa je tudi opomniti, da prehod iz ene stopnje v drugo ni neposreden, pač pa gre tudi v tem primeru za stopenjsko prehajanje, kar pomeni, da se lahko v določeni stopnji razvoja pojavijo določene prehodne faze na pol poti med dvema različnima stopnjama. Povsem normalen pojav je, da te oblike prehodnih stopenj ne izginejo, pač pa koeksistirajo poleg oblik, ki so močnejše gramatikalizirane in z njimi tekmujejo. »Prisotnost takih stopenj, ki se deloma prekrivajo, namigujejo k dejstvu, da jih ne moremo natančno opisati s točno začrtano kategorizacijo« (Heine, 2005, 590). Lahko torej povzamemo, da se bistvo razprave ne osredotoča na to, ali je določena oblika gramatikalizirana ali ne, pač pa v kolikšni meri. Omenimo naj še, da je leksikalna enota, ki prehaja iz ene stopnje v drugo, podvržena posebni preobrazbi, v kateri je simultano izpostavljena dvema različnima procesoma na dveh ločenih nivojih: po eni strani gre za izgubo lastnosti na pomenoslovni, oblikoslovno-skladijski in fonološki ravni, po drugi strani pa gre tudi za pridobivanje na pragmatiki ravni, kar se kaže pri širjenju kontekstov rabe. Potemtakem lahko zaključimo, da bi morali proces gramatikalizacije obravnavati kot bogatitev jezikov s pridobivanjem novih slovnice prv in ne kot redukcijo.

Naj na tem mestu poudarimo, da ima tu omenjeni proces – čeprav je brez dvoma diahroni jezikovni pojav – tudi sinhrono dimenzijo, v luči katere je potrebno preučevati spremembe, ki se dogajajo z odnosi med besedami in v sami pripadnosti besednim vrstam. Da bi lažje določili, kam v ta proces umestiti šibki *en*, se bomo posluževali stopenj, ki jih morajo po mnenju Matisoffa (1991) preiti

5 Semantični status šibkega *en*, ki ima v diskurzu funkcijo podobno členu, ni še točno določen. Kljub temu ga bomo obravnavali kot predstavnika nedoločnosti, čeprav bi se lahko tudi nanašal le na referente, ki pripadajo semantični kategoriji specifičnosti [specificity] na področju nedoločnosti. Glede na to, da je gramatikalizacija nedoločnega člena iz števnik *en* skupna več jezikom, je Heine (1997) predlagala model petih faz, ki so vnaprej določene z diahrono vidika in ki bi jih potemtakem v teoriji moral prehoditi tudi *en* v slovenščini, da se prelevi iz števnik do pravega člena. Faze, ki jih navaja, so naslednje: števnik > prezentativna raba [presentative marker] > označevalec specifičnosti > označevalec nespecifičnosti > posplošeni člen (Heine, 1997, 71)

vsi leksikalni elementi, da bi se reducirali v funkcionalne elemente. Gre za stopnje večanja frekvence rabe, pomenske okrnitve ali desemantizacije, glasovne redukcije, oblikoslovno-skladenjske redukcije in izgube skladenjske prostosti znotraj sintagme ali stavka.

Desemantizacija

Prva stopnja, ki nakazuje pričetek procesa gramatikalizacije, se imenuje tudi pomenska šibitev ali krnitev prvotnega leksikalnega pomena. Po Matisoffu (1991) ta faza vključuje »delno redukcijo semantičnih lastnosti nekega morfema, ki izgubi določen del vsebine zato, da se lahko uporablja v bolj abstraktnem, slovničnem pomenu« (Matisoff, 1991, 384). Hainman (1991, 154) pa piše, da »do semantične krnitve pride, ko morfem izgubi svojo intenco: od tega, da se nanaša na omejeno skupino idej, začne opisovati zmeraj širšo celoto in v končni fazi lahko povsem izgubi svoj prvotni pomen«. Končno Heine in Reh (1984, 36) trdita, da pri gramatikalizaciji »pomenska enota pridobiva drugo, funkcijsko in ne leksikalno vlogo, ki lahko v končni fazi postane njena edina funkcija«. V skladu z opažanji različnih jezikoslovcev (cfr. Hopper, Traugott, 1993), je za ta proces značilen dvosmerni potek variacije: po eni strani prihaja do posploševanja semantične vsebine obravnavane leksikalne enote, ki je bila do tedaj specializirana ter do omejevanja skladenjske distribucije; po drugi strani pa ta proces vodi tudi do spremembe semantične vsebine in dodelitve, v toku procesa, novega pomena, zato se poleg izgube ali krnitve pogosto omenja tudi bogatenje na pragmatiki ravni (Hopper, Traugott, 1993, 87). Bybee, Perkins in Pagliuca (1993, 289) ta proces natančneje določata na sledeči način: »generalizacija je enakovredna izgubi točno določenih semantičnih značilnosti s posledičnim širjenjem kontekstov uporabe«. Prva sprememba, ki nakazuje na proces gramatikalizacije, je torej prehod iz točno določenega na abstraktnjši pomen.

Dokazati želimo, da je šibki *en* že na tej poti in v ta namen bomo pregledali zglede, dokumentirane v SSKJ, kjer je slovarska enota *en* vpisana kot števnik.⁶ Beseda *člen* se v slovarskem opisu ne pojavlja, pa vendar si oglejmo поблиže vsebino gesla. Glavni števnik *en* zaznamuje količino, ki je sestavljena iz enega samega elementa in se ujema s pridevnikom in/ali samostalnikom, na katerega se nanaša v spolu in sklonu v ednini (1).

- (1) *Imajo enega otroka.* (SSKJ, 199)

Poleg funkcije števnik lahko izluščimo različne zglede, v katerih se *en* ne nanaša več na določen element ali značilnost, pač pa postane njegov domet bolj posplošen. Ko se v slovarju navajajo takšni primeri, ni določena besedna vrsta, je pa razloženo, da se v pogovornem jeziku *en* uporablja tudi »s širokim pomenskim obsegom«, »ki ni natančneje določen« in »z oslavljenim pomenom« (SSKJ, 2002, 199). V takih primerih bi lahko *en* zamenjali s sinonimnimi izrazi 'nekaj' (2), 'nekega' (3) ali pa bi v prevodu v italijanski (4b) ali angleški jezik (4c) uporabili nedoločni člen.

- (2) *En čas bom čakal, dolgo pa ne.* (SSKJ, 199)
Nekaj časa bom čakal, dolgo pa ne.

- (3) *En dan sta šla v mesto.* (SSKJ, 199)
Nekega dne sta šla v mesto.

- (4) a. *Eno knjigo mi posodi.* (SSKJ, 199)

b. *Prestami un libro.*

c. *Lend me a book.*

Iz navedenih zgledov je razvidno, da je šibki *en* v pogovornem jeziku izgubil prvotni numerični pomen in povečal število kontekstov, v katerih ga lahko uporabljamo. V omenjenih kontekstih ima širši pomenski domet, vendar pa je njegov pomen veliko bolj splošen in manj specifičen.

V pogovorni slovenščini zato najdemo veliko primerov, v katerih je *en* uporabljen z nedoločenim pomenom, kjer se njegov pomen ne nanaša na en element, pač pa se deloma posploši in nakazuje na nedoločeno količino (2) ali neidentificirani (3) ali ne točno določeni (4) samostalnik.

Za zglede (5) in (6) tudi sam SSKJ navaja, da gre za primere z ekspresivno vrednostjo, kjer je *en* uporabljen z oslavljenim numeričnim pomenom.

- (5) *To ti je en čudak.* (SSKJ, 199)

- (6) *Vse skupaj mu jeeno figo mar.* (SSKJ, 199)

Poleg tega se lahko *en* v slovenščini uporablja tudi v množini in to v skladijskih strukturah, ki ne ustrezajo rabi zaimka *eden*.⁷ V takih primerih njegov pomen ustreza nedoločnim pridevniškimi zaimkom 'nekaj', 'neki', 'nekak' in 'nekoliko', ki na splošno izražajo nedoločnost. V drugih jezikih se pa prevaja z različico, s katero

6 Slovnica kategorija, ki je označena v slovarju, ni nujno tudi pokazatelj gramatikalizacije. V pošteev moramo vzeti dejstvo, da slovarji ne predstavljajo vedno zanesljivega vira podatkov.

7 V skladijskih strukturah, ki jih ni mogoče povezati z rabo zaimka, ima en funkcijo najvišje projekcije (1) v določevalni besedni zvezi [determiner phrase - DP] in vpliva na samostalniško jedro, ki je lahko obkroženo tudi z drugimi modifikatorji [modifiers].

(1) [en (+ pridevnik) (+ pridevnik ...) + samostalnik]_{DP}

Tabela 1: Sinhrona primerjava frekvence en v govornem jeziku in pisani besedi.**Tabella 1: Frequenza di en a confronto sincronico tra parlato e scritto:**

Oblika	Število pojavov (zbirka G)	Število pojavov (zbirka P)	Povečanje frekvence za ... krat
en	12.274	2.625	4,6
ena	12.100	3.369	3,6
eno	16.563	4.436	3,7
ene	3.976	885	4,5
eni	8.305	1.450	5,7
enih	514	28	18,3
enega	8.123	2.849	2,8
enemu	626	118	5,3
enim	1.835	872	2,1
enimi	89	6	14,8

v množini razpolaga nedoločni člen, torej v italijanščini s partitivnim členom *dei* (7b) ali v angleščini z izrazom *some* (7c).

- (7) a. *Eni fantje so se pogovarjali na vrtu.*
 b. *Dei ragazzi parlavano in giardino.*
 c. *Some boys were talking in the garden.*

Kot vidimo iz zgledov (1) – (7), je *en* v slovenščini z vidika semantike in pragmatike spremenil svoj pomen in rabo ter ju razširil. Ta prehod je zaznamoval pomenski doprinos, ki ga opazimo v premiku iz strogo numerične vsebine vse do rabe, ki ne spominja več na števnika, pač pa se vse bolj spreminja v obliko slovničnega predstavnika na področju nedoločnosti in je istočasno nosilec slovničnih značilnosti sklona, spola in števila. Zaključimo lahko torej, da je *en* v gramatikalizacijski shemi v prehodu med števnikom in nedoločnim členom v trenutni fazi razvoja že zaključil stopnjo desemantizacije.

Povečana frekvenca rabe

Nadaljnji pomemben korak v razvoju člena je velika porast v frekvenci rabe, ki je obratno sorazmerna s pomensko šibitvijo. Ti dve stopnji potekata skoraj istočasno, vendar ravno obratno, saj je pogostost slovničnih enot na splošno veliko večja v primerjavi z leksikalnimi enotami (cfr. Bybee et al., 1993; Bybee, 2005). Razmerje med desemantizacijo in rastjo frekvence po mnenju Heine in An Song (2011) nazorno razložimo s pomočjo procesa gramatikalizacije, ki navadno prične s širitvijo na nove kontekste uporabe, torej z rastjo frekvence, kar sproži sam proces desemantizacije. Zatorej je ključnega pome-

na dokazati hipotezo, da frekvenca rabe dejansko raste. V odsotnosti reprezentativnega besedilnega korpusa pogovorne slovenščine, ki bi zajemal pretekla obdobja in bi predstavljal vse slovensko etnično ozemlje, na podlagi katerega bi lahko dokazali takšen podatek v diahroni luči, bo vseeno zanimivo opraviti sinhrono primerjavo med pisano in govorno slovensko besedo.

V raziskovalne namene smo analizirali korpus *Nova beseda* (NB)⁸ in izvedli kvantitativno primerjavo pojavljanja *en* (vseh oblik). Korpus NB je sestavljen iz 318 milijonov besed, ki so razdeljene na sedem zbirk. Z namenom opraviti primerjalno raziskavo, smo se odločili primerjati zbirko govornih besedil, ki zajema 41.567.126 enot (zbirka G sestavljena iz prepisov razprav v parlamentu in televizijskega programa *Odprti kop*) ter zbirko pisanega jezika podobnega obsega, torej s 44.038.047 enot (sekcija P sestavljena iz prilog dnevnika *Delo* in revij *Jana*, *Mladina*, *Monitor*, *National Geographic* ter *Viva*).

Statistični zaključki so predstavljeni v Tabeli 1 in so podlaga za kontrastivno analizo podatkov, pridobljenih iz analize obeh zbirk. Iz primerjave razberemo, da je v govornem jeziku, realnem prikazu živega jezika, pojav *en* občutno večji v primerjavi s pisano besedo, ki jo uravnava normativna slovnica.

Oblika *en* se v zbirki G pojavi 12.274-krat in v zbirki P le 2.625-krat. Iz tega podatka razberemo, da je pogostost rabe v govornem jeziku v primerjavi s pisano besedo kar 4,6 krat večja. Na enak način bomo interpretirali tudi ostale podatke iz tabele.

Na podlagi predloženih podatkov lahko trdimo, da so slovnična pravila, ki ne dovoljujejo rabe šibkega *en* v samostalniških besednih zvezah, naletela na plodna tla in deloma izničile vpliv govornega jezika. Raba vseh oblik *en*, ki je v povprečju za 5,6-krat bolj pogosta v spontani

8 Vir: http://bos.zrc-sazu.si/s_beseda.html

govorjeni besedi glede na pisano, predstavlja dovolj velik dokaz v prid naši hipotezi. Trdimo lahko, da je prišlo do porasta frekvenca tega elementa.⁹

Oblikoslovna redukcija

Po tem, ko se opazovani element pomensko izprazni in spremeni pomensko vsebino iz leksikalne v slovnično, obstaja velika verjetnost, da bo ta ista jezikovna enota izgubila tudi oblikoslovne in/ali skladenjske značilnosti, ki so tipične za slovnično kategorijo pri kateri se je proces začel: v našem primeru so to značilnosti pridevnikov, natančneje števnikov. Izgubijo se tiste značilnosti, ki niso pomembne za slovnično funkcijo, ki jo element prevzema (Heine, Kuteva, 2007, 40).

Z drugimi besedami povedano, lahko poimenujemo to stopnjo gramatikalizacije tudi kot nekakšno fazo izgubljanja prvin določene slovnične kategorije ali drugače rečeno oblikoslovno redukcijo, za katero so značilne hibridne oblike. V nekaterih jezikih, kot na primer v francoščini, španščini ali nemščini, je nedoločni člen homonimen števniku. V nekaterih drugih, kot na primer v angleščini, se je z vidika oblikoslovja osiromašil in je postal skoraj ali popolnoma nepregiben.

V primeru šibkega *en* vse kaže na to, da do oblikoslovne redukcije ni prišlo. Pravzaprav se je zgodilo ravno obratno, saj je prišlo do povečanja števila oblik, ki so v primerjavi s števnikom – razpolaga namreč le z obliko

v ednini - pridobile še množinske oblike. Istočasno pa je zaznati tudi omejitve: kadar se nahaja v funkciji šibkega *en* (8b), ni mogoče rabiti dolge oblike *eden*, ki se uporablja le kot zaimsek (8a).

(8) a. *Je prišel kakšen Italijan na zabavo?* –
Samo eden.

b. **Eden Italijan me je vprašal za informacijo.*

Obenem pa je prišlo do delne spremembe in redukcije z vidika skladnje, ki bo obravnavana v poglavju namenjenem omejevanju skladenjske prostosti.

Glasoslovna redukcija

Glasoslovna redukcija je še ena od stopenj, ki so ji oblike na poti gramatikalizacije podvržene. V tej fazi določena jezikovna prvina izgublja elemente z vidika glasoslovja in

ko enkrat leksikalna enota postane konvencijska v vlogi slovničnega predstavnika določene kategorije, začne izgubljati fonološko substanco. To pomeni, da bo njena fonološka vsebina po vsej verjetnosti zreducirana in obravnavana enota bo postajala vse bolj odvisna od levo in desno lociranega fonološkega materiala. (Heine, 2005, 106)

Tabela 2: Stopnje in parametri gramatikalizacije na primeru prehoda s števnik na nedoločni člen:
Tabella 2: Criteri di G sull'esempio del passaggio dal numerale all'articolo indeterminativo:

STOPNJA	PARAMETRI	EN
DESEMANTIZACIJA	a) izguba semantične vsebine	✓
	b) širjenje kontekstov rabe	✓
	c) povečana frekvenca rabe	✓
OBLIKOSLOVNA REDUKCIJA	a) izguba morfoloških obeleženj: sklona, števila, spola.	× × ×
	b) klitizacija	✓
FONOLOŠKA REDUKCIJA	a) izguba fonološke substance: zlogov, glasov, naglasa.	× ✓ ✓
	b) izguba prozodične avtonomije	✓
IZGUBA SKLADENJSKE PROSTOSTI	a) prerazporeditev oblike	✓
	b) omejevanje kontekstov uporabe	✓
	c) omejitve na samo eno pozicijo v sintagmi	✓
	d) obvezna raba	×

⁹ Čeprav ni bil analiziran vsak posamezni pojav besede *en* v korpusu in niso bile izključene vse rabe v vlogi števnik ali zaimka, torej naglašene oblike, je vseeno jasno, da tako velikega porasta frekvenca nikakor ne moremo pripisati drugim pojavom kot pa posplošeni, nedoločniški rabi.

Med najznačilnejšimi spremembami, ki zaznamujejo to stopnjo, naj omenimo vsesplošno glasoslovno poenostavitvev, ki se kaže v različnih oblikah in sicer kot izguba posamičnih fonemov ali pa celotnih zlogov, naglasa, ali prvotne intonacije in seveda nazadnje tudi kot izguba fonološke samostojnosti s posledičnim prilagajanjem sosednjim prozodičnim enotam (Heine, Kuteva, 2007).

Na tem mestu je pomembno podati še informacijo, da so vse stopnje, ki smo jih obravnavali do sedaj, tipične le za gramatikalizacijo, medtem ko je glasoslovna redukcija zelo pogost jezikovni fenomen, ki prispeva k spreminjanju jezikovne podobe na ravni glasoslovja in je zelo razširjen med živimi jeziki. Pravzaprav se dogaja zelo pogosto in v večini primerov sploh ni povezan s procesom, ki je obravnavan v tem članku.

Vendar pa je z vidika gramatikalizacije pomembno poudariti, da ima *en* števnik naglas (9), medtem ko v primeru šibkega *en* primarni akcent v sintagmi izgublja moč (Kolarič, 1960) in se premakne iz skladskega mesta, ki ga zaseda števnik, na desno stoječi samostalnik (10) ali pa na pridevnik (11).

(9) *Na mizi sem videl éno jabolko.*

(10) *Na mizi sem videl eno jàbolko.*

(11) *Na mizi sem videl eno lépo jabolko.*

V zgledu (9) je *eno* nedvomno števnik, v kolikor nosi primarni naglas v sintagmi, medtem ko v primerih, ko se naglas premakne na samostalnik (10) ali pridevnik (11), ki sledita elementu *eno*, govorimo o drugačni funkciji. Izguba naglasa ga razlikuje od homonimne leksikalne enote in ne dovoljuje, da bi se pojavljal sam (12), torej se njegova raba omeji na pozicijo najvišje projekcije v določevalni zvezi. Ta prehod predstavlja zelo tehten dokaz v prid teoriji klitizacije.¹⁰

(12) a. **Sem videla en.*

b. *Sem videla enega.*

Izguba skladske prostosti

Vežanost na določen položaj v sintagmi in močnejša izpostavljenost slovničnim pravilom, torej obvezna raba, sta zadnja dva parametra, v katerih se jezikovna enota dokončno spremeni v ponsko obrazilo. Navadno distribucija znotraj sintagme, v kateri se preučevani element pojavlja, dovoljuje najprej prosto izbiro, torej izpuščanje

ali uporabo, kasneje pa imamo zmeraj bolj omejene izbirne možnosti, saj se taki znaki že ravna po slovničnih pravilih in postajajo čedalje bolj obvezni (Heine in Kuteva, 2007). V tem primeru ima govorec zmeraj manj svobode pri tvorbi sintagem in je primoran držati se določenih slovničnih pravil. Nekateri jezikoslovci, med katerimi sta Heine in Kuteva (2007, 34) poudarjajo dejstvo, da »čeprav je to zelo pomembna faza, ni nujno potrebna, da bi govorili o zaključeni gramatikalizaciji in kot tip jezikovne spremembe je značilna tudi za druge pojave jezikovnega spreminjanja«. V primeru šibkega *en* ne moremo še govoriti o zadnji stopnji, čeprav že obstajajo nekatera osnovna pravila njegove distribucije v sintagmi. S tem mislimo na nekatere omejitve rabe in določena mesta, ki jih šibki *en* lahko zaseda v sintagmi: navadno ima vedno prvo proklitično pozicijo, to je pozicijo določevalca v določevalni zvezi (13).

(13) [**en (+ pridevnik) (+ pridevnik ...) + samostalnik**]_{DP}

Ob vseh značilnostih rabe šibkega *en* je zanimivo omeniti še, da z vidika sintaktične distribucije ni podrejen Wackernaglovemu pravilu, ki govori o razvrščanju naslonke na drugi položaj (2P) v sintagmi (Benacchio in Renzi, 1987). Določni člen, ki se je razvil v bolgarščini in makedonščini (Gebert, 1996), in na splošno vse naslonke v slovanskih jezikih so podvržene temu pravilu in zasedajo vedno drugo pozicijo bodisi v stavku ali znotraj sintagme. V slovenščini pa ni tako, kakor dokazuje tudi sintagmatska distribucija šibkega *en*, predstavljena v zgledu (13).

Po vsem povedanem predstavljamo Tabela 2, v kateri so povzete glavne stopnje gramatikalizacije in evidentirani parametri znotraj njih na zgledu šibkega *en*.

Natančen pregled podatkov, omenjenih v zgornji tabeli, nas vodi v zaključek, da se šibki *en* v tem trenutku razvoja nahaja na srednji stopnji gramatikalizacije, ki ga z vidika sinhronne analize uvršča med naslonke. Preglejmo na hitro glavne značilnosti, na podlagi katerih smo prišli do tega zaključka. V zagovor tej hipotezi lahko navedemo, da je brez naglasa in posledično se mora nasloniti na sosednjo besedo, da se pojavi. V sintagmi zaseda vedno prvo proklitično pozicijo, vendar ga lahko od jedra samostalniške zveze, gostitelja, loči pridevnik (11). Ker torej ne tvori vedno nedeljive enote s svojim gostiteljem, ne ustreza enemu osnovnih kriterijev, na podlagi katerega bi ga lahko uvrščali med predpone. Po drugi strani pa ga njegove oblikoslovne značilnosti vlečejo bolj k ponam, saj se vedno ujema z gostiteljem v sklonu, spolu in številu. Upoštevajoč navedene informacije sklepamo, da se glede na sinhrono analizo, v trenutni razvojni stopnji gramatikalizacije, nahaja v fazi naslonke.

¹⁰ Po definiciji je klitizacija jezikovni proces, v katerem se prozodično neodvisni elementi, torej v našem primeru naglašene besede, prelevijo v brezglasne elemente, ki so primorani nasloniti se na sosednje leksikalne enote ali gostitelje in so z njimi izgovorjeni v isti prozodični enoti. Glede na to, na katero stran naslonke iščejo gostitelja, se delijo v zaslonke (gostitelj je na levi) ali predslonke (gostitelj je na desni). V tem procesu se prozodično samostojne enote zreducirajo na prozodično odvisne enote, ki povsem izgubijo svojo glasoslovno avtonomijo in se v besedilu ne morejo več pojavljati same.

Pisanje skupaj

Usmerimo pozornost na še eno jezikovno značilnost, ki je pomembna za naslonke: pisanje skupaj z njihovim gostiteljem. Avtonomija naslonke je lahko ogrožena, če se vedno pojavlja v istem kontekstu in še bolje, besedni zvezi. Če ima torej opraviti vedno z enakim gostiteljem, naslonka ne more spreminjati položaja znotraj sintagme in se omeji na eno samo fiksno pozicijo. Da do tega ne bi prišlo, je potrebno zadostiti dvema kriterijema (Benacchio, Renzi, 1987): prvi govori o tem, da naj bi se med naslonko (šibki *en*) in gostitelja lahko umestili še drugi elementi, drugi pa predvideva, da se lahko naslonka izmenjuje z drugimi elementi, ki zavzamejo isto pozicijo v sintagmi.

Na podlagi navedenih primerov sklepamo, da šibki *en* v tem trenutku ne zadostuje nobenemu od predlaganih kriterijev, ki bi omogočala pisanje skupaj z njegovim gostiteljem, kajti mednju se lahko vrivajo tudi drugi elementi, kot na primer pridevniki (11) in njegovo mesto v sintagmi lahko zasedejo nedoločni pridevniški zaimki, ki s šibkim *en* delijo enako skladenjsko distribucijo. Zatorej ni mogoče pisati skupaj šibki *en* in njegovega gostitelja.

Nadaljnji pogoj za pisanje skupaj je, da naslonke preidejo iz te slovnične kategorije v kategorijo *en*, kar se v primeru slovenskega pogovornega *en* tudi ni zgodilo, vsaj ne do te stopnje njegovega razvoja.

ZAKLJUČEK

Po vsem, kar smo videli, lahko sklepamo, da se je nenaglašena oblika *en*, ki jo rojeni govorniki slovenščine uporabljajo v pogovornem jeziku, razvila v sklopu procesa gramatikalizacije iz glavnega števnikar *en*. Sinhrona analiza nove rabe *en* je pokazala, da se na podlagi njenih fonoloških značilnosti, rabe in sintagmatske distribucije nahaja nekje na srednji stopnji razvoja obravnavanega procesa. Začenši pri stopnjah, ki jih predlaga Matisoff (1991), lahko trdimo, da je šibki *en* že zaključil stopnje desantizacije, povečanja frekvence rabe, oblikoslovno in fonološko redukcijo. Prišlo je tudi že do omejitve pozicije v sintagmi, vendar pa njegova raba še ni postala obvezna. Na podlagi stopenj, ki jih predlagata Hopper in Traugott (1993, 7, 2003, 7) ga lahko umestimo med naslonke in kot takega še natančneje med posebne naslonke (Zwicky, 1977).¹¹ Ko določamo rabo šibkega *en* na podlagi pripadnosti besedni vrsti, nas vse napeljuje na glavne značilnosti naslonk: to je ne točno določena skupina besed, ki deli veliko značilnosti z zaimki in ponami. V procesu gramatikalizacije predstavljajo naslonke eno od vmesnih razvojnih stopenj med zaimkom in pono, saj so v resnici le prehodna faza znotraj kompleksnejšega in dolgoročnejšega procesa jezikovne spremembe. Gre za vmesni člen, ki je glede na svoje značilnosti tesno povezan s predhodno in sledečo fazo in je ravno iz tega razloga okarakteriziran z lastnostmi obeh.

LA GRAMMATICALIZZAZIONE DELL'ARTICOLO INDETERMINATIVO NELLO SLOVENO. A PROPOSITO DELLO STATUS E STATO DI 'EN' DEBOLE

Helena BAŽEC

Università del Litorale, Facoltà di studi umanistici, Piazza Tito 5, 6000 Capodistria, Slovenia
e-mail: helena.bazec@fhs.upr.si

RIASSUNTO

L'articolo si propone di presentare il processo di grammaticalizzazione in qualità di mutamento linguistico scaturito dal contatto linguistico. Viene preso come esempio il passaggio dal numerale cardinale en 'uno' all'articolo indeterminativo nello sloveno parlato. Pertanto sono stati scelti come base empirica numerosi contesti linguistici che ricalcano questa varietà di lingua, quindi esempi riscontrati nel Grande dizionario della lingua slovena (Slovar slovenskega jezika), esempi già raccolti in studi precedenti o reperiti consultando il corpus sloveno della lingua scritta e parlata (Nova Beseda) e la competenza di informatori sloveni native speaker. Essendo la grammaticalizzazione dell'articolo indeterminativo già stata portata a termine in altre lingue, è stato tracciato un percorso universale e scalare composto di cinque fasi verificabili e comparabili interlinguisticamente. Si tratta del passaggio da entità lessicale a parola grammaticale passando per clitico fino a ridursi ad affisso flessivo. Queste fasi sono state applicate

11 Posebne naslonke imajo različno skladenjsko distribucijo v primerjavi s polnopomenskimi leksikalnimi enotami iz katerih so se razvile (Zwicky, 1977).

allo sloveno en per provare che al momento è giunto alla fase di clitico; più precisamente siamo in presenza di un clitico speciale (Zwicky, 1977). Applicando criteri verificabili proposti da Matisoff (1991) risulta che en debole abbia già compiuto la fase di desemantizzazione che consiste nella moltiplicazione dei contesti d'uso e nello sviluppo di un significato più vago. È stata fatta un'analisi quantitativa in base ad un corpus che ha dimostrato un notevole aumento di frequenza nell'uso di en nella lingua parlata rispetto a quella scritta. La riduzione fonologica viene provata dalla perdita di accento che si sposta conseguentemente sulla parola adiacente. L'indebolimento categoriale vede usare nella nuova funzione solamente le forme aggettivali e non più quella pronominale. Infine, la fissazione della posizione prevede che questo elemento sintattico occupi sempre la prima posizione proclitica del sintagma in cui compare, deviando così dal resto dei clitici slavi che obbediscono alla legge di Wackernagel (Benacchio, Renzi, 1987). Benché alcune delle sue caratteristiche morfologiche lo portino verso la parte degli affissi, esso è comunque classificato come clitico in base al suo stato fonologico e sintattico: è atono e quindi per poter essere adoperato ha bisogno di un ospite rispetto a cui ha una posizione fissa. Tuttavia non ha ancora adempito ai criteri per potersi univernare con il supporto in quanto ci sono altri elementi che intercorrono tra esso e l'ospite e si può alternare nella stessa distribuzione con altri elementi.

Parole chiave: grammaticalizzazione, articolo indeterminativo, clitici, posizione Wackernagel, lingue slave

LITERATURA

Bajec et al. (2000): Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ). Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Državna založba Slovenije.

Bajec, A., Kolarič, R., Rupel, M. (1956): Slovenska slovnica. Ljubljana, Državna založba Slovenije.

Bažec, H. (2008): Sull'articolo determinativo sloveno. In: Trovesi, A. (ed.): *Linguistica e filologia slava, Incontro di linguistica slava, Le lingue slave tra innovazione e conservazione: grammatica e semantica*. Bergamo, Università degli Studi di Bergamo, 235–258.

Bohorič, A. (1584): *Arcticae Horulae*. Vitebergae, Haeredes Iohan.

Bybee, J., Perkins R., Pagliuca W. (1993): *The Evolution of Grammar: Tense, Aspect and Modality in the Languages of the World*. Chicago, University of Chicago Press.

Bybee, J. (2005): Mechanisms of Change in Grammaticalization: The Role of frequency. In: Joseph, B. D., Janda, R. (eds.): *The Handbook of Historical Linguistics*. Oxford, Blackwell, 602–623.

Benacchio, R., Renzi, L. (1987): Clitici slavi e romanzi. Quaderni patavini di linguistica. Padova, CLESP.

Croft, W. (2000): *Explaining Language Change: an Evolutionary Approach*. London, Longman.

Gebert, L. (1996): Riflessioni sull'articolo mai nato nelle lingue slave. In Benacchio, R., Fici, F., Gebert, L. (eds.): *Determinatezza e indeterminatezza nelle lingue slave*. Firenze, Unipress.

Hainman, J. (1991): From V/2 to subject clitics: evidence from Northern Italian. *Approaches to Grammaticalization*, vol. II. Amsterdam, Benjamins, 135–158.

Heine, B. (1997): *Cognitive Foundations of Grammar*. New York, Oxford University Press.

Heine, B. (2005): Grammaticalization. In: Joseph, B. D., Janda, R. (eds.): *The Handbook of Historical Linguistics*. Oxford, Blackwell, 575–601.

Heine, B., Kuteva, T. (2005): *Language Contact and Grammatical change*. Cambridge, Cambridge University Press.

Heine, B., Kuteva, T. (2007): *The Genesis of Grammar*. Oxford, Oxford University Press.

Heine, B., An Song, K. (2011): On the Grammaticalization of Personal Pronouns. *Journal of Linguistics*, 47, 3.

Heine, B., Reh, M. (1984): Grammaticalization and Reanalysis in African Languages. Hamburg, Helmut Buske.

Hopper, P. J., Martin J. (1987): Structuralism and diachrony: the development of the indefinite article in English. In: Giacalone Ramat, A., Carruba O., Bernini, G. (eds.): *Papers from the 7th international conference on historical linguistics*. Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins, 295–304.

Hopper, P., Traugott Closs, E. (1993): *Grammaticalization*. Cambridge, Cambridge University Press.

Hopper, P., Traugott, E. (2003): *Grammaticalization* (druga izdaja). Cambridge, Cambridge University Press.

Ionin T. (2007): Specific Indefinites in Russian and the Use of 'odin' as an Indefinite Article. Chicago, AATSEEL Panel on Indefinites in Slavic.

Kolarič, R. (1960): Določna in nedoločna oblika slovenskega pridevnika. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, 5, 185–197.

Kopitar, J. (1808): *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*. Laibach, Wilhelm Heinrich Korn.

Lapesa, R. (1975): Dos estudios sobre la actualización del sustantivo en español. *Boletín de la Comisión Permanente de la Real Academia Española*, 21, 3–31.

Matisoff, J. (1991): Areal and universal dimensions of grammaticalization in Lahu. *Approaches to Grammaticalization*, vol. II. Amsterdam, Benjamins, 383–454.

Pozas Loyo, J. (2010): The development of the indefinite article in medieval and golden-age Spanish. Doktorska disertacija. Queen Mary, University of London.

Ramat, A. (2010): Nuove prospettive sulla grammaticalizzazione. *AION*, 30-1, 87–128.

Renzi, L. (1976a): Grammatica e storia dell'articolo italiano. *Studi di grammatica italiana*, 5, 5–42.

Renzi, L. (1976b): Uno: numerale e articolo. *Rivista di grammatica generativa*, 1, 1, 103–108.

Toporišič, J. (2000): Slovenska slovnica. Maribor, Založba Obzorja.

Traugott, E. C. (1982): From propositional to textual and expressive meaning: some semanticpragmatic aspects of grammaticalization. Lehmann, W. P., Malkiel, Y. (eds.): *Perspectives on historical linguistics*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins, 245–271.

Traugott, E. C. (2003): Constructions in Grammaticalization. Joseph, B. D., Janda, R. D. (eds.): *The Handbook of Historical Linguistics*. Oxford, Blackwell, 624–647.

Zwicky, A. (1977): *On Clitics*. Bloomington, Indiana University Linguistics Club.

Žagar, F. (1987): Slovenska slovnica in jezikovna vadnica. Maribor, Založba Obzorja.